

**КНИЖОВНАТА ДЕЙНОСТ НА ВАСИЛ ЧОЛАКОВ
В КОНТЕКСТА НА ДИАЛЕКТОЛОЖКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ
ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО**

Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE PAPERS OF VASSIL CHOLAKOV IN THE CONTEXT OF
DIALECTOLOGICAL RESEARCHES DURING THE BULGARIAN
NATION REVIVAL PERIOD**

Mariya Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The current research analyzes some papers and philological thoughts of Vassil Cholakov – a Bulgarian writer, scholar and cleric from the 19th century better known as one of the first Bulgarian ethnologists and folklorists. It examines his work in the context of the history of Bulgarian dialectology during the National Revival period and his role in the introduction, presentation and interpretation of some phonetic, grammatical and lexical differences and features of Bulgarian dialects, presented in Cholakov's book 'Bulgarian folk collection' (1872).

Key words: *History of Bulgarian dialectology, Bulgarian dialects, History of Bulgarian linguistic thoughts, Bulgarian Revival period*

В научната литература приносът на Васил Д. Чолаков за развитието на българската култура през Възраждането най-често се свързва с работата му като фолклорист и етнолог (вж.: Вакарелски 1939, Шопов 1965, Аретов 1989). Жизненият му път, делото му на книжовник, духовник и общественик, изборите между „манастира и мегдана“ (Аретов 1989: 54) са добре документирани както от самия него, така и от неговите съвременници. Васил Чолаков е онзи радетел за българското и българщината, който през 1859 г. след завръщането си от следване прави своята 10-месечна обиколка „по разни места на България и

Тракия, за да ся опознае със своето отечество“¹ (Чолаков 1861: 768). Той е онзи съратник и приятел на Братя Миладинови, чиято помощ е оценена високо в предговора към техния сборник с народни песни: „от ’си-те найголема благодарност за това общеполезно собрание заслужи со искрено-то му усердие Г. В. Чолаков, кой снабди нас со ’си-те почти песни от восточни-те стърни“ (Миладиновци 1861: III). Той е и ученикът на Неофит Рилски, който отправя своя пламенен „православний глас против протестантският прозелитизъм в България“ (Чолаков 1869). Но неговото книжовно дело може да бъде погледнато и през призмата на историята на българската диалектология през Възраждането. В своя „Български народен сборник“ (Болград, 1872) Чолаков не само публикува събраните по време на обиколките му из българските краища² „Български народни песни от всякакви старни, които могат да послушат за разработването на нашият език и даже за Историята Българска“ (Чолаков 1861). С тънкия усет на книжовника, който се опитва да вникне в същината на езика и неговите проявления, той коментира и анализира в своите бележки многообразието на българската реч, отбелязва разликите в езиковите явления както между отделните „наречия“, както той ги нарича, така и между отделните диалектни особености и установената книжовноезикова нормативност.

Двата големи сборника с народни песни, излезли преди неговия – този на Ст. Веркович (Веркович 1860) и този на Братя Миладинови (Миладиновци 1861), за които споменава В. Чолаков, обнародват фолклорни материали, „събирани най-вече от западните страни на България, т.е. от Македония“ (Чолаков 1863: 104). Осъзнавайки този факт, той предприема начинанието да представи фолклорното богатство и на Източна България. В своето „Окръжно писмо“, публикувано на страниците на в. „Българска пчела“ през 1863 г., в което отправя призив за помощ при събирането на народни песни и обичаи, той говори за бъдещия сборник по следния начин:

предприех да издам и аз едно пълно събрание песни от всичите въсточни страни на България, из което да могат да ся видят всичките мести особености в българският език и високото достойнство на нашята народна поезия (пак там).

¹ Цитатите от възрожденските текстове се предават с осъвременен правопис, но със запазени граматични и пунктуационни особености.

² По въпроса вж. Шопов 1965: 278 – 282.

Възпитаник на Неофит Рилски, завършил Киевската духовна семинария (1855), учил в Московската духовна академия (1856 – 1858), В. Чолаков изгражда вижданията и отношението си към езика, историята и книжовността в една благодатна среда. В схващанията му прозира същото преклонение пред народния гений, което става особено актуално след 40-те години на XIX век с навлизането на романтичните идеи за езика, обвързани с погледа към езиковата древност, към фолклора като въплъщение на вечната и неизменна природа на народа, с афинитета към търсене на Хердеровия „дух на нацията“.

Истина, народът се състои от милиони лица, и тези лица имат всяко своята особеност на характерът, имат своите частни нужди и потребности, своите желания, стремления и залиси, по побужданието на които твърде често дохождат и в борба помежду си; но при всичко това, под влиянието на климътът, на вярата, на дълговременното съжителство, **а най-вече на еднаквостта на езикът**, е тези милиони се образува еднакъв образ на живеенето, който в частности се отличава един от други, но зет изобщо бива еднакъв (Чолаков 1872: XIV).

За него единството между езика и света, който създава езикът, е иманентно и неизменно – местните говорни особености очертават и местните различия в бита, нравите и живота на българите. Същевременно обаче в тези местни разлики В. Чолаков вижда отделните части на цялото. Според него именно чрез езика се образува онази невидима мрежа, която обхваща, въвлича и обединява всички, носещи името и разпознаващи себе си като българи, и очертава координатите на нацията.

На страниците на „Българския народен сборник“ В. Чолаков представя една многообразна и цветна картина на българските наречия. Оставайки встрани от опитите и предложенията на своите съвременници за разпределянето на българската езикова територия в големи говорни групи според общите диалектни различия (например източно и западно наречие или балканско, македонско, шопско, родопско и пр.), той прави своето разпределение на базата на географския и етнографския принцип. В. Чолаков отбелязва различията и особеностите в нравите, обичаите и езика на отделните български каази, селища и „околия“, върху които има наблюдения и от които има етноложки и фолклорни материали. Въпреки че на пръв поглед изглежда формален или направен според обстоятелствата (наличните „материяли“, събрани „до колкото позволяват средствата“ (Чолаков 1861: 768), избраният подход отразява Чолаковото разбиране, че тези „частности“, както сам ги нарича в предговора на своя сборник, се от-

личават помежду си, но взети заедно, представляват едно цяло. Наред с това той отбелязва и езиковата същност на всяка една от тях: „естествено те трябва да се изричат, както и наистина се изричат в такава форма, която, освен че е общонародна, но още носи и печат на местното наречие“ (пак там: XIV). В разбиранията на Чолаков езикът, съществуващ в своите многобройни проявления (наречия), е невидимата нишка, която свързва членовете на едно общество в едно цяло. Именно чрез него се създава онази въображаема съобщност, в която по неговите думи в „дълговременното съжителство се образува еднакъв образ на живеенето“.

1. Диалектни особености в речника

Едни от първите диалектни особености, върху които се спира В. Чолаков в своите коментари, са различия в речника на издадените от него народни песни, обичаи и умотворения. На практика във всички бележки върху езика на публикуваните приказки Чолаков анализира най-вече лексикалните особености, които усеща и разглежда като характерни, местни или различни от общоприетите норми на изграждащия се книжовен език. Това негово отношение е аргументирано още в предговора на сборника. Според него приказките имат значение за езика, защото народната фантазия „трябало е да намерва и съответствени изражения пък в народният говор. От приказките, следователно, ние можем да видим не само особеностите и богатството на езикът си, ами и неговата гладкост красота“ (Чолаков 1972: XVI). Ето защо той обръща внимание на онези специфични диалектни думи и изрази, чиито нюанси в значението и употребата извеждат на преден план богатството на говоримия език, но същевременно придават онази живост на разказа, в която прозира „още и богатството на народната фантазия, виждаме и творческата способност на народния дух“ (пак там: XV).

Похватът, който следва В. Чолаков при интерпретиране на диалектната лексика, е широко разпространен и познат. В своите коментари известният възрожденски фолклорист буквално „превежда“ диалектната лексема чрез неин синоним от общоупотребимия книжовен език, разяснява нейното значение или специфична употреба, по описателен начин въвежда отгънците и нюансите, които не се срещат в другите познати му „наречия“. Особено впечатление прави на В. Чолаков речникът на говора от „Устово-село“, Ахъчелебийска кааза (според съвременните географски понятия – Смолянска област). Дори и в такъв ранен етап от развитието на българската диалектология различността на родопските говори предизвиква вниманието на изслед-

вача със своята архаичност и множеството специфични особености, които ги отличават както от останалите говори, така и от установените вече книжовни норми. В приказките от този край В. Чолаков извежда в бележка и обяснява лексикалното значение на думи като: „Каматна значи: красна. Галилиса, значи: любилися. Врють, значи: всички“ (Чолаков 1972: 255). „Рука, значи: вика с глас. Подникан, значи: обор, конушница, яхър“ (пак там: 256).

Освен към източните говори В. Чолаков насочва своето внимание към някои лексикални особености и на западните говори. Той смята за нужно разясняването на специфичните употреби на някои лексеми, които се срещат с различно от общоприетото си значение, какъвто е примерът с употребата на глагола ВИКАМ, която забелязва в „приказниците от Шопско“:

„Що ли бих викала за него, като умре“. – Значи плакала, но със глас нарежда (пак там: 258).

Коментираните лексикални особености на различните говори не само представят Чолаковите филологически разбирания, но и говорят за характера и насоката на унификационните процеси в книжовния език като цяло и за укрепването в края на третата четвърт на XIX в. на единни както морфологични, така и лексикални норми. Те документират еволюцията на книжовния език и възгледите за него, което на свой ред води до преосмислянето на определени езикови употреби и осъзнаването им като неадекватни на нуждите на променената езикова ситуация, т. е. като регионални, като диалектни.

От друга страна, причината за това любопитство към речниковия състав на българските диалекти е много ясно формулирана близо 25 години по-рано от В. Григорович. В своя „Очерк путешествия по европейской Турции“ той посочва, че самите българи имат все още неясна представа за наречията в езика си и съдят за различията между тях най-вече в лексикално отношение (Григорович 1877: 163). Тази констатация никак не е случайна. През 40-те години на XIX век, когато диалектоложкото знание и познание правят своите първи стъпки, именно местните специфики в речника се превръщат в онова лесно разпознаваемо и обозримо основание за отграничаване на различията, за открояване на „разните наречия“. Или казано с езика на времето:

Тия разности произхождат от различни произношения и различни сочинения и устройства на речити, и много пъти даже и от употребление на речи, които немаат никоя прилика, никое сходство по между си (Български книжици 1859: 47).

През третата четвърт на XIX в. обаче – времето, в което твори В. Чолаков, тази „неясна представа за наречията“ е заменена с нов задълбочен интерес към българските диалекти и един малко или повече научен поглед към тяхното разпределение, особености и значение за езика. В идейните постановки от това време народната реч е източник, чието богатство трябва да бъде включено в състава на книжовния език. Ето защо изучаването на местните говорни особености се превръща в един от приоритетите на националноезиковата програма след средата на века. За книжовници и строители на българския език като М. Дринов, Р. Жинзифов, К. Шапкарев, П. Оджаков, Ц. Гинчев, П. Р. Славейков, Л. Каравелов единството на българския език е неизменно в многообразието от диалекти. Трябва да се отбележи, че говорейки за съществуването на множество местни различия в езика, българските книжовници ясно подчертават неговата неделимост и целокупност (Венедиктов 1990: 156).

Във филологическите разбирания от периода личи търсенето и налагането на норми от говорната и писмената практика, които се осъзнават като наддиалектни, общобългарски. За това поколение филолози стремежът към надскачане на регионалното е един от основните езикови (и ортографски) принципи, които всеки от книжовниците следва в търсенето на изход от разнородността и нееднаквостта като спънки за изграждането на книжовния език в ролята му на всеобща комуникативна система, която да обедини нацията и да отговори на нейните културни и духовни потреби.

2. Диалектни различия във фонетиката и морфологията

Другият въпрос, към който се насочва диалектоложкият поглед на В. Чолаков, е въпросът за фонетичните различия в българските говори. Според филологическите разбирания на книжовника правилното предаване на фонетичните специфики е от особено значение за точното и вярно представяне на езика от различните български краища. Ето защо примерите и анализите върху произношението, изговарянето на отделни звукове и звукови съчетания, както и върху някои фонетични промени се намират най-вече в неговите коментари и бележки върху езика на публикуваните народни песни. Този подход към звученето на езика в народната песен е предварително обмислен и де-

тайлно обоснован в предисловието към сборника. От една страна, В. Чолаков е убеден, че в песните „ние можеме да видиме богатството, разнообразието и красотата на народната си реч“ (Чолаков 1872: XVII). Стъпвайки на тази идея, той отново повтаря своите насоки за фонетично записване на народната реч, точно отговарящо на говорните сподобности на съответния регион:

Но за да може от песните да се види всичкото богатство и всичката хубавина и разнообразие на езикъ ни, трябва те (песните) да се записуват така, както ги пее народът (Чолаков 1872: XVII).

От друга страна, важноста на точното предаване произтича от факта, че по мнението на В. Чолаков това е най-добрият начин, по който могат да се предадат отделните фонетични различия, специфични звукове и отличителни говорни особености.

При това, песните, когато се пеят, имат друго изражение в звуковете, а когато се разказват – друго. По-верните звукове са в пеенето. За това трябва да се записват песните непременно дору се пеят. Ако не може добре да се улови някой звук при пеенето, тойзи звук не може после и да се запише вярно (Чолаков 1872: XVIII).

В коментарите към публикуваните народни песни проличават езиковият усет и добрата филологическа подготовка на Чолаков. Той обръща внимание на фонетични явления и процеси като редуцията на неударените гласни, мекостта на съгласните, звуковия състав (наличието или отсъствието на отделни съгласни, звуковата стойност на отделни гласни). В същото време не пропуска да погледне част от тези явления и от морфологична гледна точка – като специфични положения в глаголната или именната парадигма на съответния говор.

2.1. Панагюрският говор

Първите по-обстойни бележки, които прави В. Чолаков, са върху родния му панагюрски говор. Той не е първият изследвач, който обръща внимание на особености на този говор – върху него в края на 50-те се спира П. Р. Славейков (Славейков 1859: 208), някои от говорните му особености са описани и от М. Дринов, също панагюрец, в „Периодическо списание“ (Дринов 1874: 70 – 76), за него намираме сведения на страниците на списание „Читалище“ (Геров 1874: 259 –

261)³. Със своите наблюдения В. Чолаков допълва картината, която възрожденските книжовници правят на панагюрския говор. Той се спира върху две от характерните особености на говора, запазена и до днес (вж. Стойков 1993: 112 – 114) – твърдостта на съгласните и рефлексна на старата малка носовка като А в местоименните клитики: „Та много ясно ся чюе в произношеніето на та, а не тя; така също и възвратното местоименіе ся чюе са, а не ся“ (Чолаков 1872: 281); „Ма местоимението лич. вин. пад. ся тоже чюе ма, а не мя. Също и 2-то лице тя ся чюе та“ (пак там: 283). Във връзка с това обръща внимание и на още едно явление – историческото затвърдяване на съгласните *ч*, *ж* и *ш*. Като човек с добро знание за стария ни език и за черковнославянския в този случай той не вижда наложеното с времето правило, а отклонение от книжовната според него норма, затова и го класифицира като диалектно: „След буквата ч, вместо мекки букви в изговаряніето в много речи ся ясно чюе твърди букви: като напр. чюя, чудо и пр.“ (Чолаков 1872: 280). Освен това отбелязва и още една особеност, свързана с мекостта на съгласните: „Въмногo речи след буква к чюе ся в говореніето я като напр. сенкя, майкя и пр.“ (пак там: 280).

2.2. Говорът на село Аджар

Следващият говор, чиито диалектни особености В. Чолаков анализира подробно в своите бележки, е говорът на село Аджар⁴ (сега Свежен, Пловдивско).

2.2.1. Фонетични особености:

а) Редукция на неударените гласни: „Слоговети на а, е, о и я когато са без ударение губят същити си гласове и ся произносят почти

³ Двете статии, в които се засягат особености на родния на М. Дринов панагюрски говор (респективно – особености, които са влезли в неговия правописен модел), са част от полемиката между него и Н. Геров относно разминаванията в схващанията им за степента на използване на говорни и традиционни градивни елементи при изграждането на книжовноезиковата нормативност. Както споменава Д. Иванова, у Дринов старобългарското градиво се използва балансирано, особено що се отнася до фонетичната и морфологичната система, и неговият модел е по-демократичен и съобразен с живия говор. Геров, придържайки се по силно към традицията, се обляга на говори, които стоят по-близо до старобългарски особености (Иванова 1994: 45).

⁴ Село Аджар е едно от най-оживените книжовни средища през XVII в., което се налага като преписвачески, дамаскинарски и художествен център (Вж. Гергова 2004: 101). Може да се предположи, че именно поради тази причина изборът на В. Чолаков да анализира аджарския говор, не е случаен.

на ж, и, у и ѝ“ (пак там: 307). Привежда и други примери, за да илюстрира това свое наблюдение: „Обикновено казват пулвина вм. половина“ (пак там: 308). По-нататък обобщава: „Буква о, кога стои в началото на каква и да е реч, ако е без ударение, произноси се всякога у“ (пак там).

б) Отсъствие на съгласната х: „Буква х в началото и в средата на речити никога и никак не се произноси; така казват: ора, заот, одиъ, играъ, вм. хора, заход, ходиха, играха“ (пак там: 307).

в) Наличие на гласната ѝ: „В дума четири вторий слог като се произноси с глас, что стои между ы и ѝ, ние го пишем с ы“ (пак там: 308).

г) Рефлекс на старобългарската ятова гласна: „В реч невѣста (невяста) вторий слог ся чуе всякога на я, а в дателний само падеж на е“ (пак там).

д) Краесловно обеззвучаване на звучните съгласни. Макар и един от основните закони на българския правоговор, В. Чолаков е намерил за необходимо да го обговори във връзка с членуването на имената, без да го поставя под призмата на съотношението правопис – правоговор:

От мъжский род имена, с окончание на д, кога са употребене неопределено – без член, буквата д ся чуе като т; така казват: грат, млат, ят, мет вм. град, млад, яд, мед (Чолаков 1872: 308).

2.2.2. Морфологични особености

В. Чолаков представя следните морфологични особености на аджарския говор:

а) Окончание на имената от ж. р.: „В женските имена окончателните а и я всакога и в всички падежи ся чюят на ж и ѝ, с изключение в само няколко думи, и то от ония, что имат ударението си на последний слог; тии са: жена, зъмя (змия), мома, кума, дъщеря, сна’а (снаха) и др.“ (Чолаков 1872: 307).

б) Глаголни окончания: „Вместо отивам всякога казват утодам; но в всичкити с окончаие на ам глаголи а-то ся произноси почти като ж“ (пак там).

в) Минало свършено време: „Глаголът утодъм (отивам) прави двойко преминалото си окончателно време: утидъх, утиди, утиди, утидъхми, утидъхти, утида’ъ и утидох-, утиде, утиде, утидохми, утидохти, утидоъ“ (пак там: 308).

г) Спрежение на глагола съм: „А спом. глагол е (есть) ся чюе, на и или й; така казват: „ниту гу й от ора, нито гу й от Бога“ вм. нито го е от Бога (грях), нито го е от хора (срам)“ (пак там: 308).

2.3. Ахъчелебийският говор (Смолянски говор)

Рупските говори привличат изследователския поглед на не един възрожденски книжовник от третата четвърт на XIX в. В края на 60-те години Ст. Веркович отбелязва някои специфики на говора и бита на мърваците (Веркович 1868: 30 – 46), а в предговора на „Веда Словена“, сравнявайки помашки и мървашки диалектни особености, определя, че границата между двата говора е р. Места (Веркович 1874: XVI). През 70-те години родопски говори се анализират и на страниците на възрожденския печат (вж. Иванова 1994). Д. Лачков например излага своите наблюдения върху някои фонетични особености от „Родопа“ в статията си „Язикословни придишки“ във в. „Македония“ (Лачков 1870). Няколко години по-късно в сп. „Читалище“ излиза кратък коментар върху езика на родопските помаци (Читалище 1873: 1015). Трябва да минат над 30 години, за да се появи големият обобщаващ труд „Родопските говори на българския език“ от Л. Милетич. Но в него самият Милетич включва Чолаковия сборник в списъка с приносните „трудове, разглеждащи историята, етнографията и езика на населението на Родопите“ (Милетич 2013: 45).

Ахъчелебийският говор е под прицела на внимание на видния панагюрски събирач на народни умотворения не само като извор на специфична и характерна лексика, която той открива и анализира в публикуваните приказки. В коментарите към народните песни от този край В. Чолаков описва и някои **фонетични особености** на говора, като се спира върху следните отличителни черти на родопската вокална и консонантна система:

а) Мекост на съгласните. В. Чолаков обръща вниманието на тази особеност на устовския говор, макар и коментарът му да не е съвсем точен: „Сига за дъветь години! – всяка буква пред д ся произноси мекко“ (Чолаков 1872: 321).

б) Особенности при гласните. Наличие на широки гласни: „Едноа руса девойка – **оа** са произнаси с звук, който е между **о** и **а**, но малко отворено“ (пак там: 323). „Иола ти майка набере – **ио** са изговаря с звук между **и** и **о** също малко отворено“ (пак там: 323).

в) Произношение на предлога *от* в зависимост от фонетичното обкръжение: „Отъ ся чюе в изговарянието на утъ, когато пред него

речта окончава на съгласна; а чюе ся на ютъ, когато окончава на гласна“ (пак там: 321).

В. Чолаков е особено впечатлен от морфологичните особености в ахъчелебийския говор. По-голямата част от неговите анализи са именно върху тях. В бележките към песните от този край той отбелязва следните положения:

а) Определителен член: „[...] от 3-те вида членове: тъ, та, ту, нъ, на, ну и съ, са, су; първият е общ; вторият ся употребява за да ся означат известни далечни предмети; а третият – за известни близки предмети“ (пак там: 324).

б) Лични местоимения: „Третоличното местоимение ед. чис. дат. падеж женскый род вместо неи, и; изговаря са нехи, хи“ (пак там: 323); „хи вместо ги“ (пак там); „хми са употребява на място им“ (пак там: 324).

в) Падежни остатъци в единствено и множествено число: „Дат. падеж са употребява и в единст. число и множ. придружен с третол. местоимение напр. Коню ту (ну, су), Кукошкету хи, кукошкем тем (нем, сем), пиле ту му, пилчем тем (нем, сем), чияку ту му, людем тем, Стояну ме и пр.“ (пак там: 324).

г) Окончание за образуване на умалителни съществителни: „окончание ек на умалителни: кувчиожек, невенчек, здравецчек и подоб.“ (пак там: 325).

д) Предлози: „Нах, предлог за направление на местение или посока. Напр. Отивам нах рекана. Отивам въз реката“ (пак там: 324).

2.4. Софийски говор

За да бъде пълна пьстрата картина на говоримия български език, В. Чолаков обръща внимание и на западните говори. На страниците на своя „Български народен сборник“ той се спира върху Софийския говор, като специално отделя особеностите на речта в града от говорните особености в селата по Шоплука. Подобен подход в анализа никак не е случаен. Идеята за чистотата на селските говори е едно от често срещаните филологически разбирания през периода. Зад нея застава В. Априлов в прословутото си „Мнение за устройството на новобългарското образование“ (1836), поддържат я Ив. Богоров, Й. Ковачев и др. Чолаков я следва с убеждението, че местните отлики трябва да се отбелязват и да се записват от информатори, „които в говорът си запазили непокътнати простонародните изражения“ (Чолаков 1872: XVII).

В своите бележки той откроява следните черти на **Софийския говор**:

2.4.1. Фонетични особености

а) Рефлекс на старобългарските носовки и ятовата гласна: „буквите ъ са равни с е и юсовете а, я“ (Чолаков 1872: 333).

б) Рефлекс на старобългарския ъ в представки и предлози: „Глаголите сложени с предлог со изговарят са и се и съ и со на пр. сабери и ‘Она ка че се соблече’“ (пак там).

в) Липса на съгласната х: „х-то между Шопето до толкова са истрило щото са никак не чуе и на пр., рана – храна, ващам – хващам и пр.“ (Чолаков 1872: 332); междуметието „Хайде! нейде си се чуе само А! нейде Аде!, а нейде Айде!“ (пак там: 333).

г) Елизия на отделни звукове: „Пак в произнош. между Шопето му е изпаднало послед. к съвсем а нейде е до толкова сменено щото са чуе й – пай“ (пак там: 332).

д) Контракция на отделни срички: „Наречието тогава изгубило е за Шопето в някои случаи дирният си слог“ (пак там: 333).

2.4.2. Морфологични особености

а) Лично местоимение 1 л. ед. ч.: *я – язе – язека* (пак там: 334).

б) Вокативно окончание при съществителни от ж. р. и от м.р., завършващи на гласна: „ё – иьо (Брато владика Андреё“ (от Андрея – бел. моя, М. М.) (Чолаков 1872: 333); „Сестро Мариё, Мариё“ (пак там: 334).

2.5. Говорът в „селата по Шоплука“ (Чолаков 1872: 336)

Шопското наречие влиза в делитбените схеми на българската езикова територия през третата четвърт на XIX в. На страниците на в. „Македония“ Петър Иванов го включва в своята четиридялба наред с тракийското, балканското и македонското наречие (Иванов 1871). Йосиф Ковачев (Ковачев 1875) му отдава особено значение като средищното наречие, обединяващо особеностите на югозападните и източните български говори, върху чиято основа трябва да се изгради общобългарският книжовен език (Иванова 1994). Следвайки установения през периода интерес към говора от „Шоплука“, В. Чолаков се спира на следните негови особености:

а) Наличието на звука *s* (дз): „Старата буква s – s’ло ѝе увардена у Шоплука т’й казват сдв’зда – дзвезда, нос’ъ – нотзе, св’ръъ – дзвер, св’жнець – дзв’нець и пр.“ (Чолаков 1872: 341).

б) Мекост на съгласните *t* и *ð*: „Чисто Шопето изменяват в говореньето: д на г, т на к както ливади ливаге, третий трекий“ (Чолаков 1872: 338).

в) Лично местоимение 3 л. ед. ч., ж. р.: „ѿ дека съм турал са изговаря чисто я“ (Чолаков 1872: 336).

г) Глаголни окончания за 1 л. ед. ч. сег. вр. „В Средец вътре и в селата по полето види са влияние е имал сърбизмът⁵ та първото лица в ед. число глаголите окончават на ем, им и ам и пр. мн. ч. на еме и пр. а планинците говорят право Бълг. Пиша, чета и пр.“ (Чолаков 1872: 337). От една страна, като човек, живял в Сърбия, В. Чолаков се опитва да направи аналогията между тези морфологични особености и познатата му картина на сръбския език. Но знанието му за историята на българския език не е достатъчно, за да погледне на тях обективно, да ги види като собствено българска особеност. От друга страна, разглеждането на тези особености като толкова диалектни, че чак чужди, говори и за самите унификационни процеси в книжовния език – за факта, че те се осъзнават като твърде голямо отклонение от налагащите се общобългарски форми.

С любопитното око на етнологата и фолклориста, който не само наблюдава и описва „общия народен характер, народния общ живот, народния бит“ (Чолаков 1872: VIII), но и обръща внимание „на всичките по видимо и най-противоречиви особености“ (пак там), в своя „Български народен сборник“ Васил Чолаков събира и „частностите“ на общия народен език. С проникателността на филолога, който успява да изобрази спецификите на разноликата българска реч като различните проявления на едно цяло, той предпочита да не се включи

⁵ „Сърбизъм“ е понятие, което се среща често на страниците на периодичния печат в статии, разглеждащи западни говорни особености. То присъства в спора между Гаврил Кръстевич и Марин Дринов относно фонетичния облик на клитиките **ме, те, се**. Кръстевич обвинява Дринов за избора, като нарича тези форми „сърбизми“ (Кръстевич 1875: 481 – 489), а от своя страна Дринов защитава българския им характер (Дринов 1876: 197 – 204). Петър Иванов също обсъжда проблема със сърбизмите и насочвайки вниманието си към говора на „жителите Българи имаеще земанье даване с Сърбите близо край Сръбските граници“ (Иванов 1871: 150), неправилно определя отделни западни говорни черти за сърбизми.

Погледнато обективно, и П. Иванов (роден в Стара Загора), и Г. Кръстевич (роден в Котел), и В. Чолаков (роден в Панагюрище) са носители на източни диалекти. Това обстоятелство, както и самият ход на унификационните процеси в книжовния език, неминуемо влияе върху небезпристрастното осмисляне на някои западни говорни специфики и неправилното им етикетирание като небългарски.

във водещия за периода на разгърнато изграждане диспут за установяването на конкретните вече книжовноезикови и правописни норми на базата на определени, наложили се в практиката и осъзнавани като общобългарски говорни особености. Но в бележките и коментарите си представя многообразието като богатство и важен материал за изследване от науката. В този контекст неговата книжовна дейност е ценен влог за изучаването на българските диалекти през XIX век, както и за историята на българската диалектология.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 1989:** Аретов, Н. Между манастира и мегдана (Възрожденецът Васил Чолаков). [Aretov, N. Mezhdur manastira i megdana (Vazrozhdenetsat Vasil Cholakov).] // *Литературна мисъл*, 1989, № 6, 54 – 61.
- Вакарелски 1939:** Нашите събирачи на фолклор. [Vakarelski, Hr. Nashite sabirachi na folklor.] // *Родна реч*, 1939, № 4, 180 – 185.
- Венедиктов 1990:** Венедиктов, Г. К. *Болгарский литературный язык эпохи Возрождения. Проблемы нормализации и выбора диалектной основы.* [Venediktov, G. K. Bolgarskiy literaturniy yazyk epohi Vozrazhdeniya. Problemy normalizatsii i vybora dialektnoy osnovy.] Москва: Наука, 1990.
- Гергова 2004:** Гергова, А. *Енциклопедия „Българска книга“.* [Gergova, A. Entsiklopediya „Balgarska kniga“.] София: Пенсофт, 2004.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат (Върху материали от списание „Читалище“, 1870 – 1875).* [Balgarskiyat periodichen pechat (Varhu materialy ot spisanie „Chitalishte“, 1870 – 1875).] Пловдив: Макрос 2000, 1994.
- Милетич 2013:** Милетич, Л. *Родопските говори на българския език.* [Miletich, L. Rodopskite govori na balgarskiya ezik.] София: Изток – Запад, 2013.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология.* [Stoykov, St. Balgarska dialektologiya.] София: БАН, 1993.
- Шопов 1965:** Шопов, П. Васил Д. Чолаков (Бележки за живота и дейността му с оглед на работата му като фолклорист и етнолог). [Shopov, P. Vasil D. Cholakov (Belezhki za zhivota i deynostta mu s ogleed na rabotata mu kato folklorist i etnolog).] // *Известия на Етнографския институт и музей*, Т. VIII, 1965, 263 – 292.

ИЗТОЧНИЦИ

- Български книжици 1859:** За езицити. (анонимен автор). // *Български книжици*, Ч. I, Кн. II, Януари 1859, 44 – 48.
- Веркович 1860:** Веркович, Ст. *Народне песме македонски бугара. Книга прва. Женске песме*. Београд: у Правителственомъ Књигопечатњомъ, 1860.
- Веркович 1868:** *Описаніе быта болгаръ населяющихъ Македонію*. Москва: Въ Университетской Типографіи (Котковъ и Ко), 1868.
- Веркович 1874:** Веркович, Ст. *Веда Словена. Български народни песни от предисторично и предхристиянско доба. Открил в Тракия и Македония и издал Стефан И. Веркович. Книга I*. Београд: Државна штампарија, 1874.
- Геров 1874:** Геров, Н. Учение от Г-на М. Дринова за Новобългарската азбука. // *Читалище*, IV, № 10, 15.05.1874, 257 – 265.
- Григорович 1877:** Григорович, В. *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. (С картою окрестностей охридскаго и преспанскаго озеръ). Изданіе второе*. Москва: Типографія М. Н. Лаврова и Ко., 1877.
- Дринов 1874:** Дринов, М. Азбукето на Българското Книж. дружество и г. Мушяк. // *Периодическо списание*, 1874, I, № 9 – 10, 70 – 76.
- Дринов 1876:** Дринов, М. Още една отбрана на новобългарското азбуке (отговор на г-на Кърстевича на „Училище“ и „Знание“) заедно с една поправка в него. // *Периодическо списание*, 1876, I, № 11 – 12, 197 – 204.
- Иванов 1871:** Иванов, П. Язикословни размишления. // *Македония*, V, № 38, 20.09.1871.
- Ковачев 1875:** Ковачев, Й. Едно мнение върху общи език и правописание у нас, изискано от оценката на „Български Буквар“ в в. „Напредък“. // *Ден*, I, № 16, 26.05.1875.
- Кръстевич 1875:** Кръстевич, Г. Критическо разгледванье на Г. Дриновото новобългарско азбуке от Гавриила Кръстевича. // *Читалище*, V, № 11, 15. 06. 1875, 481 – 489.
- Лачков 1870:** Лачков, Д. Язикословни придишки. // *Македония*, IV, № 86, 6.10.1870.
- Миладиновци 1861:** *Български народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци Димитрія и Константина и издани одъ Константина Въ Загребъ Въ книгопечатница-та на А. Якича*. Загреб: Печатница на А. Якича, 1861.
- Славейков 1859:** Славейков, П. Р. Български народни притчи събрани и записани от П. Р. Славейкова (Няколко думи за събиранieto и

за езика на притчите). // *Български книжици*, Ч. I, Кн. II, Март 1859, 205 – 210.

Читалище 1873: Българский язык. Наука за звуковете (Йедин опит над таз наука) (анонимен автор). // *Читалище*, III, № 11, 31.08.1873, 1010 – 1028.

Чолаков 1861: Чолаков, В. Загреб (Аграмъ). 1861 год. Януарія 17-й. // *България*, II, № 102, 1/13.03.1861, 767 – 768.

Чолаков 1863: Чолаков, В. Окръжно писмо. // *Българска пчела*, I, № 26, 22.11.1863, 104.

Чолаков 1869: Чолаков, В. *Православний глас против протестантскийт прозелитизъм в България. От В. Чолаков, нине же йеромонах Костантин. Издава Рилский монастир*. Русчюк: Книгопечятницата на Дунавската област, 1869.

Чолаков 1872: Чолаков, В. *Българский народенъ сборникъ. Собранъ, нареденъ и издаденъ от Василя Чолакова. Част I*. Болград: Печатницата на Централното училище, 1872.